

چالش‌های اساسی در توسعه پایدار کشاورزی ایران

دکتر یوسف قنبری^۱

دکتر حمید برقی^۲

(تاریخ دریافت ۸۷/۹/۱۰ - تاریخ تصویب ۸۷/۱۱/۱۲)

چکیده

امروزه رشد روزافزون جمعیت، موجب نیاز بیشتر بشر به مواد غذایی گردیده که این عامل موجب گسترش تولیدات کشاورزی و تأثیرات سوء بر خاک و منابع پایه شده است. استفاده از کود و سموم دفع آفات علاوه بر آلوده‌سازی خاک و منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی، باعث فرسایش ژنتیکی و انقراض گونه‌های جانوری و گیاهی نیز می‌شود. این فرایندها، تعادل‌های زیست محیطی و بومی را به تدریج بر هم می‌زند و پیامدهای خطرناکی را در پی دارد. بر این اساس، توسعه پایدار به منظور مدیریت و حفاظت از منابع پایه و معرفی و بکارگیری پیشرفت‌های فنی و ساختار تشکیلاتی مناسب در این زمینه، اقداماتی را توصیه می‌کند. در واقع نظام توسعه پایدار کشاورزی، یک نظام تولیدی است که بر شیوه‌های مدرن کشاورزی تکیه دارد و با استفاده از این شیوه‌ها و مدنظر قرار دادن مسائل زیست محیطی، به اقتصادی بودن و بازده تولید نیز توجه کافی می‌شود.

اهمیت بخش کشاورزی در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... در کشورمان و نقش حساس منابع پایه و طبیعی در این بخش، برای دستیابی به توسعه پایدار کشاورزی،

۱- استادیار گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان، yghanbari2000@yahoo.com

۲- استادیار گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان

ملاحظات را پیش روی ما قرار می‌دهد که این مقاله برخی از پتانسیل‌ها و تنگنای‌های فراروی بخش کشاورزی کشور در ارتباط با توسعه پایدار کشاورزی را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار، کشاورزی پایدار، توسعه روستایی، محیط زیست

توسعه پایدار کشاورزی

کشاورزی پایدار، سیستمی است که ضمن مدیریت صحیح و استفاده از منابع برای تأمین نیازهای غذایی بشر، کیفیت محیط زیست و ذخایر منابع طبیعی را افزایش می‌دهد. همچنین این سیستم از نظر اقتصادی پویا بوده و مواد غذایی حاصل از آن، اثر سوء بر زندگی بشر ندارد و در حفظ و مراقبت از منابع برای نسل‌های آینده نیز کوشش شده است (صدراقتی، ۱۳۷۱: ۴۵).

از نظر سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد^۱ (فائو)، توسعه پایدار کشاورزی، الگویی از توسعه است که از زمین، آب و منابع ژنتیکی گیاهی و جانوری حفاظت کند، از لحاظ زیست‌محیطی بدون تخریب، از نظر فنی مناسب و بجا، از نظر اقتصادی معقول و معتبر و از نظر اجتماعی مقبول باشد. از جمله مهمترین معیارهای توسعه پایدار کشاورزی عبارت است از:

- تأمین نیازهای غذایی اساسی نسل حاضر و آینده از نظر کمی و کیفی و در عین حال تأمین تولیدات کشاورزی؛
- ایجاد مشاغل دائمی، درآمد کافی و شرایط مناسب زندگی و کار برای کسانی که در فرآیند تولیدات کشاورزی اشتغال دارند؛
- حفظ و ارتقای ظرفیت تولیدی منابع طبیعی پایه و منابع تجدیدشونده بدون ایجاد اختلال در عملکرد چرخه‌های اساسی بوم‌شناختی و تعادل‌های طبیعی؛
- کاهش آسیب‌پذیری بخش کشاورزی نسبت به عوامل طبیعی، اقتصادی و اجتماعی و دیگر تهدیدها و تقویت خوداتکایی این بخش (مجنونیان، ۱۳۷۶: ۲۳).

کمیت توسعه پایدار سازمان ملل با دسته‌بندی شاخص‌های توسعه پایدار به گروه‌های اجتماعی، اقتصادی و حفاظت از محیط زیست، به توضیح شاخص‌ها در داخل هر گروه پرداخته است که

با توجه به شاخص‌های ذکر شده توسط این کمیته، شاخص‌های مربوط به توسعه کشاورزی پایدار را می‌توان به صورت زیر دسته‌بندی کرد: (ابراهیمی، ۱۳۸۲: ۵۲)

الف: ابعاد اجتماعی

- ۱- مقابله با فقر
- ۲- جمعیت و توسعه پایدار
- ۳- پرورش، آموزش و حساسیت بخشی
- ۴- حفاظت و حمایت از سلامت مردم
- ۵- اشکال پایدار سکونت‌گاه‌های انسانی
- ۶- انتقال تکنولوژی سازگار با محیط زیست

ب: ابعاد اقتصادی

- ۱- حفاظت و بهره‌برداری از آب‌های شیرین
- ۲- بهره‌برداری پایدار از منابع خاک
- ۳- مقابله علیه بیابان‌زایی و خشکسالی
- ۴- توسعه پایدار مناطق کوهستانی
- ۵- کشاورزی پایدار و توسعه فضاهاى روستایی
- ۶- حفظ تنوع ژنتیکی
- ۷- رفتار سازگار با محیط زیست در استفاده از بیوتکنولوژی
- ۸- نحوه عمل درباره مسئله زباله‌ها و فاضلاب‌ها
- ۹- استفاده صحیح از مواد شیمیایی و سمی

به طور کلی تلاش‌های مربوط به کشاورزی و توسعه روستایی پایدار، حول سه محور اساسی قرار دارد: امنیت غذایی، ایجاد اشتغال و درآمد در مناطق روستایی به منظور ریشه‌کن نمودن فقر و حفظ منابع طبیعی و محیط زیست (برنامه توسعه سازمان ملل متحد^۱، ۱۹۹۴).

توسعه پایدار در ایران

پس از اجلاس جهانی زمین (محیط زیست و توسعه) در ریودوژانیرو در سال ۱۹۹۲ میلادی، اقدامات در این زمینه در کشور ما وارد عرصه جدیدی گردید و شورای عالی حفاظت محیط زیست به عنوان مرجع اصلی پیگیری موضوع، فعالیت‌هایی را آغاز نمود. اولین اقدام عملی در این ارتباط، تشکیل کمیته ملی توسعه پایدار با حضور نمایندگان دستگاه‌های اجرایی ذیربط بود (روزنامه اطلاعات، ۱۳۷۵).

این کمیته در شهریور ۱۳۷۲ به منظور سیاست‌گذاری و هماهنگی برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور با اهداف حفاظت از محیط زیست و دستاوردهای اجلاس زمین (ریو ۱۹۹۲) توسط شورای عالی حفاظت محیط زیست تشکیل گردید. از جمله اهداف آن عبارت اند از:

- ۱- بررسی پیش نویس راهبرد توسعه پایدار و محیط زیست و ارائه پیشنهاد به شورای عالی؛
- ۲- ایجاد و گسترش بانک اطلاعات و مرکز اسناد در خصوص برنامه‌های دستور کار ۲۱ و کنوانسیون مربوطه؛
- ۳- ارائه پیشنهاد به منظور تعیین سیاست واحد و هماهنگی به شورای عالی در خصوص مسائل مربوط به کنوانسیون‌ها در مجامع بین المللی؛
- ۴- برنامه‌ریزی پروژه‌های مشترک اجرایی - تحقیقاتی در زمینه کنوانسیون‌های مرتبط با کمیته ملی و با کشورهای منطقه؛
- ۵- بررسی و اظهار نظر در خصوص اموری که از طرف شورای عالی حفاظت محیط زیست ارجاع می‌شود (طراوتی، ۱۳۷۷).

تأسیس دفاتر محیط زیست در دستگاه‌های اجرایی

سازمان حفاظت محیط زیست در راستای گسترش و تعمیم موضوع توسعه پایدار و حفاظت محیط زیست در سال ۱۳۷۷ لایحه تأسیس دفاتر محیط زیست در دستگاه‌های اجرایی دارای بیشتر از ۵۰۰۰ نفر پرسنل و تحت نظارت مستقیم بالاترین مقام دستگاه مربوطه را به دولت پیشنهاد نمود. این لایحه در همان سال تصویب و برای اجرا به سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ابلاغ گردید. دفتر فوق‌الذکر در غالب وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و شرکت‌های مستقل ایجاد شد. مسئولین این دفتر به عنوان نماینده تام‌الاختیار دستگاه ذیربط به عضویت کمیته ملی توسعه پایدار در آمده و طی جلسات متوالی، سیاست‌ها و استراتژی‌های کلان توسعه پایدار کشور را

برنامه‌ریزی می‌نمایند.

طرح دولت سبز

با توجه به اهمیت مسائل زیست محیطی و لزوم همکاری تمام ارگان‌ها جهت دستیابی به محیطی سالم، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، تبصره ۲۰ قانون بودجه سال ۱۳۸۲ کل کشور را به محیط زیست و منابع طبیعی و بند پ این تبصره را به مدیریت سبز در بخش دولتی (دولت سبز) به عنوان سرمشقی برای دیگر بخش‌های کشور اختصاص داد.

اعتبارات برنامه نظام محیط زیست و مدیریت سبز در دستگاه‌های در سطوح ملی و استانی صرف اجرای فعالیت‌های ذیل می‌گردد:

- صرفه‌جویی انرژی
- صرفه‌جویی آب
- صرفه‌جویی کاغذ
- حمل و نقل بهینه
- کاهش و بازیافت پسماندها

اقدامات و فعالیت‌های عملی در وزارت جهاد کشاورزی

۱- تأسیس دفتر محیط زیست و توسعه پایدار

این دفتر در سال ۱۳۷۷ و در قانون برنامه ۵ سال دوم توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور ایجاد گردید. این دفتر یک بخش مستقل تخصصی و ستادی است که تحت نظر مستقیم وزیر می‌باشد. عملکرد دفتر محیط زیست و توسعه پایدار در قبل از ادغام وزارتخانه‌های کشاورزی و جهادسازندگی صرفاً برگزاری جلسات توجیهی ابتدایی، حضور در برخی کنفرانس‌های داخلی و خارجی و همچنین یکسری برنامه‌ریزی‌های کوتاه مدت محدود گردیده بود. ساختار سازمانی دفتر در این مدت شامل ۲ گروه موسوم به محیط زیست و توسعه پایدار با ۱۷ نفر پرسنل بود) دفتر محیط زیست و توسعه پایدار کشاورزی، (۱۳۸۳).

پس از تصویب قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی، دفتر محیط زیست و توسعه پایدار بطور مجدد و بر اساس دستور وزیر در سال ۱۳۸۱ تأسیس گردید و فعالیت دوباره خود را منطبق با شرایط جدید پس از ادغام آغاز کرد.

شرح وظایف دفتر محیط زیست و توسعه پایدار در وزارت جهاد کشاورزی:

- ۱- بررسی و مطالعه اهداف، برنامه‌ها، استراتژی‌ها و سیاست‌های دولت، وزارت جهاد کشاورزی و کمیته توسعه پایدار در جهت تنظیم و تدوین خط مشی‌ها و برنامه‌های زیست محیطی و توسعه پایدار کشاورزی.
- ۲- تهیه، تدوین و تکمیل اولویت‌ها، ضوابط و شاخص‌های توسعه پایدار کشاورزی و الگوهای ارزیابی زیست محیطی در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی.
- ۳- طراحی، استقرار نظام پایش و ارزیابی شاخص‌های زیست محیطی و حمایت و هدایت لازم در جهت اجرای آن در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی.
- ۴- نظارت بر حسن اجرای موازین، استانداردها و ضوابط زیست محیطی مصوب در زیربخش‌های مختلف وزارت جهاد کشاورزی در راستای نیل به امنیت غذایی و حفاظت از منابع پایه.
- ۵- انجام هماهنگی لازم با واحدهای مختلف وزارت جهاد کشاورزی به منظور ارتقا سطح ضوابط و استانداردهای توسعه پایدار کشاورزی و به حداقل رساندن آسیب‌های زیست محیطی.
- ۶- جمع‌آوری آمار و اطلاعات مربوط به توسعه پایدار کشاورزی و ملاحظات زیست محیطی و مشارکت در ایجاد پایگاه اطلاعاتی مربوطه به منظور توسعه فرهنگ زیست محیطی و اطلاع‌رسانی و استفاده از آنها در طرح‌ها و برنامه‌های بخش کشاورزی.
- ۷- بررسی و فراهم آوردن امکانات لازم از جمله برگزاری همایش و سمینارهای علمی به منظور ارتقا آگاهی و دانش در زمینه توسعه پایدار کشاورزی و ملاحظات زیست محیطی دست‌اندرکاران بخش کشاورزی، بهره‌برداران و کارکنان وزارتخانه در جهت تغییر نگرش و عملکرد آنها.
- ۸- بررسی و اعلام نیازهای آموزشی و زیست محیطی به واحدهای ذیربط و برنامه‌ریزی به منظور اجرای دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی مرتبط با مباحث کشاورزی پایدار و ملاحظات زیست محیطی.
- ۹- همکاری و هماهنگی با زیربخش‌های مختلف وزارت جهاد کشاورزی و سایر ارگان‌ها و دستگاه‌های ذیربط در راستای توسعه و پژوهش به منظور بکارگیری و توسعه فن‌آوری‌های سازگار با محیط زیست.

- ۱۰- همکاری با سازمان‌های ذیربط و واحدهای جهاد کشاورزی در تهیه طرح‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌ها با توجه به اهداف توسعه پایدار و ملاحظات زیست محیطی.
- ۱۱- برقراری ارتباط و ایجاد هماهنگی با سایر سازمانها به ویژه سازمان حفاظت محیط (ابراهیمی، ۱۳۸۲).

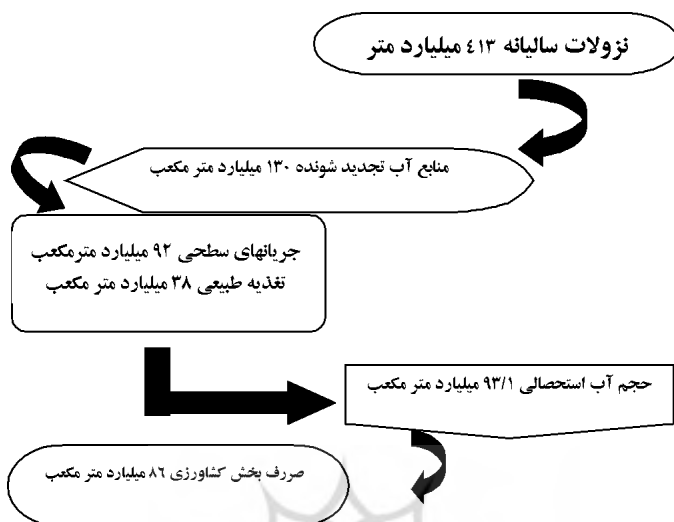
وضعیت منابع پایه کشاورزی

کشاورزی یکی از بخش‌های مهم در اقتصاد کشور است که از ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه آن استفاده نمی‌شود. تغییرات دو دهه اخیر این بخش اگر چه موجب افزایش قابل ملاحظه‌ای در تولید محصولات مختلف کشاورزی شده است، اما روند رشد عوامل تخریب‌کننده منابع پایه موجب نگرانی است.

منابع آب

کشورمان با داشتن متوسط حدود ۲۵۰ میلیمتر بارندگی در سال، از مناطق خشک و کم آب دنیا محسوب می‌شود. با توجه به وضعیت بارندگی، پوشش گیاهی و... منابع آب قابل تجدید کشور حدود ۱۳۰ میلیارد متر مکعب در سال برآورد شده است و حجم آب قابل استحصال یا احتساب حجم آب‌های برگشتی، حدود ۱۲۶ میلیارد متر مکعب در سال تخمین زده می‌شود. از کل آب‌های قابل تجدید کشور، حدود ۱۰۵ میلیارد متر مکعب را جریان‌های سطحی و ۲۵ میلیارد متر مکعب را جریان‌های نفوذی به منابع زیرزمینی تشکیل می‌دهد. در شرایط موجود از کل آب‌های قابل استحصال، حدود ۸۷/۵ میلیارد متر مکعب برای مصارف بخش‌های مختلف است که حدود ۸۲ میلیارد متر مکعب آن به بخش کشاورزی اختصاص دارد (موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۷۷).

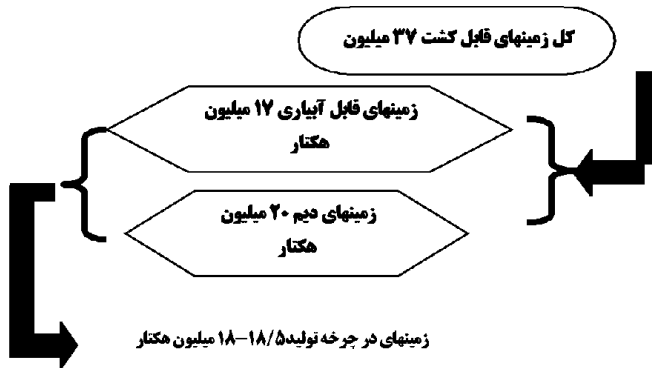
شکل شماره (۱) وضعیت منابع آب کشور

خاک

آخرین برآوردها در زمینه خاک‌های دارای قابلیت مناسب برای کشت، نشان از محدودیت در این زمینه دارد. از سرزمین پهناور کشور، کمتر از ۳۷ میلیون هکتار دارای قابلیت کشت آبی و دیم است که در حال حاضر از ۱۸/۵ میلیون هکتار آن در فرایند تولید استفاده می‌شود. از این میزان اراضی، حدود ۵/۸ میلیون هکتار سطح زیر کشت محصولات سالیانه آبی، حدود ۲ میلیون هکتار به صورت باغات و حدود ۶/۲ میلیون هکتار زیر کشت محصولات دیم قرار دارد. در مجموع حدود ۱/۴ میلیون هکتار هم به صورت آیش آبی و دیم متناوب مورد استفاده قرار می‌گیرد. لازم به ذکر است که اراضی واقع در چرخه تولید با نرخ ۵۰ تا ۶۰ درصد مورد بهره برداری قرار می‌گیرند(همان).

شکل شماره (۲) وضعیت اراضی قابل کشت

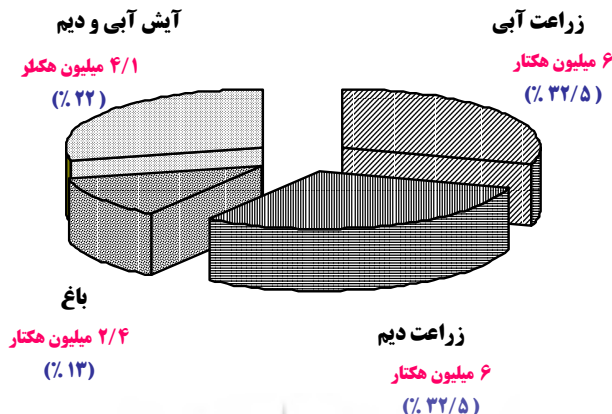

جنگل و مراتع

مساحت جنگل‌های شمال ایران در حدود ۴/۱۲ میلیون هکتار برآورد شده است که ۱/۹ میلیون هکتار آن را جنگل‌های تجاری تشکیل می‌دهد. حدود ۰/۶ میلیون هکتار از این جنگل‌ها مخروطیه است و ۱/۳ میلیون هکتار آن مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد. سطح جنگل‌های غیرتجاری، حدود ۱۰/۵ میلیون هکتار است که شامل نواحی زاگرس، جنگل‌های خشک و منطقه خلیج فارس و عمان است.

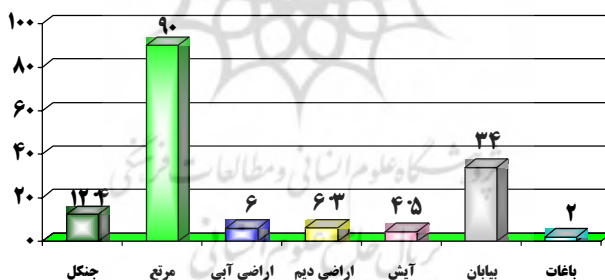
مساحت مراتع کشور نیز در حدود ۹۰ میلیون هکتار برآورد شده است. تنوع گونه‌های گیاهی یکی از مهمترین ویژگی‌های فلور کشور است. بیش از ۱۲ هزار گونه گیاهی در کشور وجود دارد که برخی از این گونه‌ها در حال انقراض هستند (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۳).

نمودار شماره (۱) وضعیت اراضی کشاورزی در چرخه تولید

میلیون هکتار

نمودار شماره (۲) وضعیت پوشش گیاهی و اراضی کشور

توسعه روستایی

جامعه روستایی ایران از دیرباز دستخوش نابسامانی‌ها و نارسایی‌هایی بوده که متأسفانه در سیاست‌گذاری‌ها و آینده‌نگری‌های کلان و جامع (چه در گذشته و چه در حال حاضر) کمتر به آن پرداخته شده است. هر چند که در اهداف کلی و راهبردهای کلان توسعه در هر یک از برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور فرازها، خطی‌مشی‌ها، توصیه‌ها و در برخی موارد سیاست‌های نسبتاً مشخصی برای توسعه جامعه روستایی مد نظر قرار گرفته است، اما به دلیل عدم

هماهنگی و انطباق این برنامه‌ها و سیاست‌ها با بافت اقتصادی و اجتماعی روستایی، این نابسامانی‌ها تشدید نیز شده است. آهنگ شتابان مهاجرت از روستا به شهر (هر چند در روند توسعه امری اجتناب ناپذیر است) اما از آنجا که بخش صنعت در مناطق شهری توان جذب نیروی کار مازاد روستا را ندارد، لاجرم تنش‌های اجتماعی و اقتصادی را برای هر دو جامعه دامن زده است. این روند طی ۲۰ سال اخیر به شکل تخلیه جمعیت روستاها، گسترش حاشیه‌نشینی در شهرها و کاهش درآمد و تولید بخش کشاورزی و ایجاد شکاف بین شهری و روستایی نمایان شده است.

بر این اساس، داشتن نگرشی ویژه به مقوله توسعه روستایی در قالب اهداف و سیاست‌های مشخص و در پرتو آینده‌نگری دقیق در پیوند با امکانات تولیدی و زیربنایی روستا و منابع قابل حصول در سطح کلان، می‌تواند راهگشای مسائل و تنگناهایی باشد که امروزه جامعه روستایی را در بر گرفته است.

در این خصوص باید اشاره کرد که نسبت جمعیت روستایی به شهری طی سال‌های اخیر همواره رو به کاهش بوده است. به طوری که در حال حاضر سهم آن از کل جمعیت کشور در حدود ۳۸ درصد است. مسئله دیگر پراکندگی کانون‌های جمعیتی روستایی است. همچنین با مشکل بیکاری روبرو هستیم که معضل اساسی جامعه روستایی است.

تجارت جهانی و بخش کشاورزی

آمارهای موجود نشان می‌دهد که تراز تجارت محصولات کشاورزی ایران سالانه یک میلیارد دلار کسری دارد. چنانچه معضلات کشاورزی کشور از پیش راه کشاورزان برداشته نشود و این بخش به روش‌های نوین و مکانیزه مجهز نگردد، با رشد جمعیت کشور، نیازهای غذایی افزایش و وابستگی به بازار جهانی محصولات کشاورزی بیشتر خواهد شد. با توجه به موانعی که بر سر راه عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی وجود دارد، با افزایش بهای محصولات کشاورزی در بازارهای جهانی و رشد وابستگی به واردات وضعیت این گونه محصولات در آینده، نگران‌کننده است. بنابراین مسئله توسعه کشاورزی بدون توجه به مسائل جهانی، امری مشکل و تا حدودی پیچیده است (کلاتری، ۱۳۷۵: ۲۲).

امروزه بحث درباره توسعه بخش کشاورزی و آینده آن و همچنین الحاق یا عدم الحاق به سازمان تجارت جهانی به طور جدی مطرح می‌باشد.

امنیت غذایی

امنیت غذایی تابعی از متغیرهای اقتصادی، اجتماعی، طبیعی، سیاسی و فرهنگی است. لذا عواملی همچون سیاست تولیدات کشاورزی، نظام توزیع مواد غذایی، منابع طبیعی کشور، الگوی مصرف و تغذیه، وضعیت اشتغال و توزیع درآمدها، سیاست تجارت خارجی و فرهنگ تغذیه بر آن اثر می‌گذارند.

چالش فراروی امنیت غذایی کشور به وضعیت مصرف و سلامت تغذیه‌ای خانوارها بر می‌گردد. با توجه به روندهای موجود از دیدگاه کمی (دریافت انرژی) و از سوی دیگر از نگاه کیفی (تأمین ریزمغذی‌ها) کمبودهایی وجود دارد که اتخاذ اقدام‌هایی برای برطرف ساختن آنها ضروری است.

چالش دیگر، روند رو به رشد جمعیت است که می‌تواند بر نیازهای غذایی کشور به طور روزافزونی بیفزاید. اگر چه در سال‌های اخیر رشد جمعیت کاهش یافته است اما با توجه به ساختار سنی جوان جمعیت، پیش‌بینی می‌شود که طی سال‌های آتی جمعیت کشور، به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یابد. لذا چالش مهم، تولید مواد غذایی لازم و توزیع عادلانه آنها برای جمعیت رو به رشد خواهد بود.

در کشورمان سوء تغذیه ناشی از الگوی مصرف تغذیه و توزیع ناعادلانه آن وجود دارد. بر اساس الگوی تغذیه در کشور طی سال‌های اخیر در حدود ۲۵ درصد جمعیت دچار سوء تغذیه و در حدود ۵۰ درصد از تغذیه ناکافی رنج می‌برند (مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۷۵). در این زمینه کارشناسان عقیده دارند که میزان تولید و عرضه مواد غذایی در کشور برای جمعیت فعلی در حد کافی می‌باشد، اما مشکل اصلی توزیع نابرابر غذا در سطح جامعه و ضایعات بیش از حد این مواد در مراحل مختلف است.

چشم انداز بخش کشاورزی و روستایی در ایران

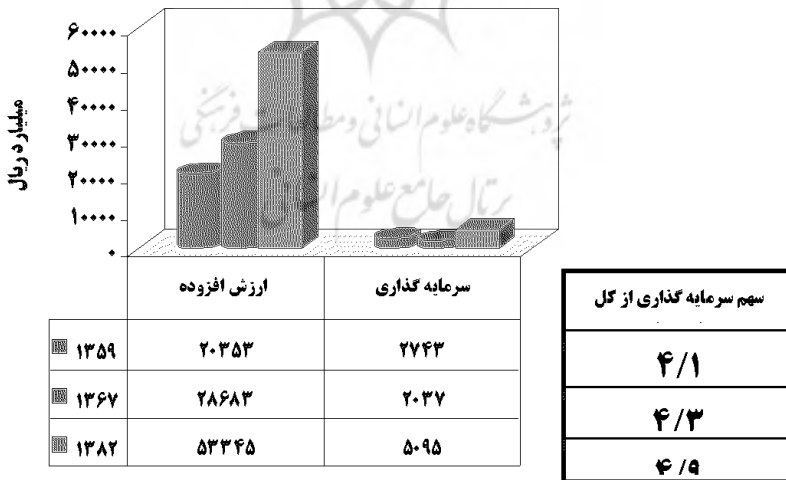
جمعیت کشور در حال حاضر نزدیک به ۷۳ میلیون نفر می‌باشد و پیش‌بینی می‌شود که طی ۲۰ سال آینده به ۱۰۰ میلیون نفر برسد. بر این اساس اگر متناسب با رشد جمعیت، اقدام‌های اساسی صورت نگیرد و امکانات زیر بنایی توسعه نیابد، امکانات سرانه برای هر نفر کمتر و کمتر خواهد شد.

در سال ۱۳۴۵ هر هکتار از اراضی کشاورزی برای ۱/۷ نفر غذا تولید می‌کرد در حالی که در

سال ۱۳۷۰ این مقدار به ۳ نفر افزایش یافته است. در حال حاضر نزدیک به نیمی از جمعیت کشور زیر ۱۵ سال قرار دارند که از دید اقتصادی سربار نیمه دیگر جمعیت هستند. لذا تنظیم خانواده و کنترل جمعیت یکی از اساسی‌ترین برنامه‌ها در حال حاضر می‌باشد. برنامه‌های بهداشتی و تقویت کشاورزی (با روش‌های نوین) و تولید فرآورده‌های اساسی غذایی در اولویت جدی قرار دارند زیرا با روند افزایشی تقاضا برای مواد غذایی، چاره‌ای جز این مسئله وجود ندارد، در غیر این صورت با کمبود مواد غذایی مواجه خواهیم شد (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۳).

بخش کشاورزی اگر چه یکی از مهمترین بخشهای اقتصادی کشور است، اما در عین حال با تنگناهای عمده‌ای روبرو می‌باشد. مسئله اساسی، فقدان سرمایه‌گذاری‌های لازم در این بخش است. به لحاظ تشکیل سرمایه ناخالص، بخش کشاورزی دارای کمترین سرمایه ناخالص نسبت به دیگر بخشها است. همچنین نسبت تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به تولید ناخالص داخلی برای بخش کشاورزی ۳/۸ درصد است، در حالی که برای بخش صنعت ۹/۵ و برای خدمات ۲۵/۴ درصد می‌باشد.

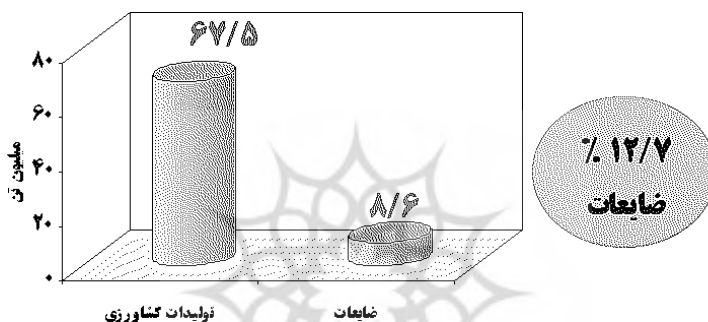
نمودار شماره ۳ - مقایسه ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی در سالهای ۱۳۵۹، ۱۳۶۷ و ۱۳۸۲ (به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶)

از طرف دیگر بالا بودن ضایعات محصولات کشاورزی و مواد غذایی یکی از مسائل عمده

کشاورزی کشور است. برای مثال ضایعات نان که مهمترین منبع کالری و پروتئین در الگوی تغذیه کشور است، نزدیک به ۳۰ درصد می‌باشد. در مجموع ضایعات نان در ایران معادل حجم واردات گندم است که با اصلاح روش‌های پخت و شیوه‌های بهره‌برداری صحیح، می‌توان این ضایعات را کاهش داد. در مورد سایر محصولات کشاورزی به خصوص محصولات باغی و صیفی‌جات، بر اساس برآوردهای انجام شده، ضایعات به بیش از ۳۵ درصد و در برخی محصولات حتی به ۵۰ درصد نیز می‌رسد (مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۷۴).

نمودار شماره ۴ سهم ضایعات از کل تولیدات کشاورزی تا قبل از مصرف در سال ۱۳۸۰

به طور کلی ارزش تولید محصولات کشاورزی سالانه در حدود ۱۲ میلیارد دلار است و در صورتی که ۳۰ درصد ضایعات وجود داشته باشد، ارزش ضایعات در حدود ۳/۶ میلیارد دلار خواهد بود که رقم قابل توجهی می‌باشد.

یکی دیگر از مسائل قابل توجه در بخش کشاورزی، اختلاف عملکرد محصولات زراعی و باغی در هکتار و بازدهی سرانه هر راس دام در مقایسه با متوسط جهانی است. در بخش محصولات باغی، عملکرد برداشت محصولات در ایران نسبت به کشورهای دیگر بسیار پایین است. برای مثال برداشت سیب از یک هکتار باغ‌های ایران در حدود ۲۰ درصد کشورهای پیشرفته است (ابراهیمی، ۱۳۸۲). در مورد سایر محصولات کشاورزی و دامی نیز بر اساس آمارهای سازمان خواروبار و کشاورزی جهانی، کشور ایران در مقایسه با جهان و برخی کشورهای آسیایی شرایط مطلوبی ندارد.

بنابراین، کشورمان در بخش کشاورزی از یک طرف با قابلیت‌ها و استعدادهای نهفته و استفاده نشده و از طرف دیگر با عملکرد و بازدهی بسیار پایین‌تر از کشورهای پیشرفته مواجه است و این

در حالی است که کشورمان دارای ذخایر و منابع ژنتیکی متنوع و با ارزش در زمینه دام و گیاه می‌باشد. لذا انجام تحقیقات کاربردی با توجه به آخرین دستاوردهای علمی برای افزایش عملکرد و بازدهی یک امر اجتناب‌ناپذیر می‌باشد و اگر در آینده‌ای نه چندان دور در زمینه بالابردن عملکرد و بازدهی موفقیتی حاصل نشود با توجه به افزایش سریع تقاضای مواد غذایی، آینده‌ای مبهم و مشکل آفرین خواهیم داشت.

بر اساس اطلاعات سازمان جهانی خوار و بار و کشاورزی، وضعیت کشاورزی ایران از نظر برخی شاخصهای امنیت غذایی نظیر سهم واردات مواد غذایی به کل واردات، سهم هزینه غذا از کل هزینه خانوارها و میزان کالری مصرفی روزانه در مقایسه با برخی کشورهای آسیایی نظیر ترکیه و مالزی در وضعیت نامطلوبی قرار دارد. همچنین این شاخص‌ها حاکی از آن است که در بخش کشاورزی برای رهایی از سوء تغذیه و عدم امنیت غذایی باید در زمینه سرمایه گذاری، افزایش بازدهی، استفاده از شیوه‌های جدید و کاهش ضایعات تلاش شود. چالش‌های اساسی بخش روستایی کشور که در برنامه سوم توسعه به آنها اشاره شده است عبارتند از:

- ۱- ایجاد فرصت‌های شغلی در جهت ارتقای سطح درآمد و کیفیت زندگی در روستاها.
- ۲- ایجاد ساز و کارهای مناسب برای جلب مشارکت روستاییان و عدم تمرکز در حوزه فعالیت عمران روستایی.
- ۳- حضور دستگاه‌های متعدد اجرایی در روستاها و مشخص نبودن وظیفه هر دستگاه در ارتباط با اجرای طرح‌های عمران روستایی.
- ۴- اصلاح ساختار و تمرکز فعالیت‌های مربوط به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در بخش عمران روستایی بر پایه نگرش یکپارچه شهری و روستایی.
- ۵- دوگانگی ساختار اقتصادی مناطق شهری و روستایی و توزیع نامتعادل امکانات زندگی و درآمد میان روستاییان و شهرنشینان.
- ۶- فقدان پس انداز و کمبود سرمایه در مناطق روستایی و محدود بودن ظرفیت سرمایه‌گذاری اقتصادی و تولیدی در روستاها.
- ۷- پایین بودن سطح مهارت و دانش فنی و استفاده نامناسب از ظرفیت‌های بخش کشاورزی.

برای رفع این مشکلات در برنامه سوم، راهکارهای اجرایی ارائه شده است از جمله: تجهیز منابع آب و خاک، اولویت واگذاری اراضی مستعد کشاورزی به روستاییان به ویژه جوانان، شناسایی مزیت‌های نسبی و امکان‌سنجی استقرار صنایع روستایی، ساماندهی و تجهیز نواحی صنعتی ایجادشده، ساماندهی صنایع دستی و فرش دستباف و ...

نتیجه گیری

توسعه پایدار رهیافتی است که نیازهای نسل حاضر را برآورده می‌نماید. بدون آنکه توانایی نسل‌های آینده را برای رفع نیاز خود به مخاطره اندازد. توسعه پایدار کشاورزی نیز نظامی است که در آن از شیوه‌های غیرکارایی سنتی و غیراقتصادی جلوگیری می‌کند و بر استفاده از دانش و شیوه‌های مدرن کشاورزی تکیه دارد که با استفاده از این شیوه و مد نظر قرار دادن مسائل زیست محیطی به اقتصادی بودن و بازده بیشتر تولید نیز توجه کافی دارد.

در زمینه توسعه پایدار کشاورزی و روستایی، مهمترین مسئله یافتن راه‌حلهایی است که بتواند زندگی روستاییان را بهبود ببخشد. برای این کار، اصلاحات عمده‌ای در سیاست‌های کشاورزی و زیست محیطی ضرورت دارد. در برنامه توسعه پایدار، باید به روستاها توجه ویژه‌ای بشود؛ چرا که از یک طرف به عنوان قطب اصلی تولید مواد غذایی به شمار می‌روند و از طرف دیگر اکثر جمعیت فقیر کشور را در این مناطق می‌توان مشاهده نمود. بر این اساس مناطق روستایی نسبت به مناطق شهری باید در برنامه‌ها به طور خاص مورد توجه قرار گیرند.

توسعه پایدار کشاورزی و روستایی در کشورمان علاوه بر چالش‌های جهانی با چالش‌های دیگری نیز مواجه است از جمله: فرسایش شدید منابع خاک، هرزروی و عدم بهره‌وری مناسب از منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی، تخریب پوشش گیاهی و کاربرد غیر اصولی از منابع طبیعی، بالا بودن ضایعات محصولات کشاورزی (چه در مرحله تولید و چه در زمان مصرف)، بیکاری در مناطق روستایی، دوگانگی در ساختار مناطق شهری و روستایی، مدیریت توسعه روستایی، امنیت سرمایه‌گذاری در بخشهای تولیدی.

منابع

- ابراهیمی، محمد صادق و دیگران (۱۳۸۲)، توسعه پایدار کشاورزی، ماهنامه جهاد، شماره ۲۵۸.
- دفتر محیط زیست و توسعه پایدار کشاورزی (۱۳۸۳)، **مجموعه قوانین و اقدامات**، وزارت جهاد کشاورزی.
- راد کلیفت، مایکل (۱۳۷۲)، **توسعه پایدار**، ترجمه حسین نیر. مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی اقتصاد کشاورزی.
- روزنامه اطلاعات (۱۳۷۵) دوشنبه. ۲۷ آبان. **کشاورزی زمزمه رهایی از واردات محصولات حیاتی**
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۸۳-۱۳۷۹)، **سند برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور**
- صدقاتی، محمود (۱۳۷۱)، **سیستم‌های کشاورزی پایدار و نقش آن در حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی**، مجموعه مقالات ششمین سمینار ترویج کشاورزی ایران، وزارت کشاورزی.
- طراوتی، حمید (۱۳۷۷)، **دستور کار ۲۱**، ترجمه گزارش برنامه عمران ملل متحد، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
- عسگری، حسین (۱۳۷۸)، **مفاهیم توسعه پایدار**، ماهنامه جهاد بهره‌وری وزارت جهاد کشاورزی.
- کلاتری، عیسی (۱۳۷۵)، **سخنرانی در نخستین سمینار کنگره علوم باغبانی**. بزرگ‌شماره ۷۳۱
- مجنونیان، هنریک و دیگران (۱۳۷۶)، **برنامه زیست‌محیطی و نقش مناطق تحت حفاظت در توسعه پایدار کشاورزی**، مجموعه مقالات توسعه پایدار کشاورزی، فصلنامه اقتصاد کشاورزی، شماره ۴.
- مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی (۱۳۷۷)، **کشاورزی ایران در یک نگاه**، وزارت کشاورزی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۰)، **سالنامه آماری کشور**.
- مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی (۱۳۷۴)، **گزارش وضعیت صنایع تبدیلی در روستاها**، وزارت جهاد سازندگی.
- مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی (۱۳۷۵)، **مبارزه با گرسنگی و سو تغذیه**، وزارت جهاد سازندگی.
- نصیری، حسین (۱۳۷۹)، **توسعه پایدار چشم انداز جهان سوم**، انتشارات فرهنگ و اندیشه.
- وزارت جهاد کشاورزی، (۱۳۸۳)، **ویژه نامه محیط زیست و توسعه پایدار کشاورزی**، شماره اول.
- UNDP(1994), Sustainable human development and agriculture, New York, NY.USA.